

УДК 008:7.045

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.1.11>**Карпов Віктор Васильович,**

доктор історичних наук,
завідувач кафедри дизайну
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
голова секції художньої критики і мистецтвознавства
Київської організації Національної спілки художників України
ORCID ID: 0000-0002-3446-9187
v.karpov@kubg.edu.ua

Михальчук Вадим Володимирович,

кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівник кадрів культури і мистецтв
ORCID ID: 0000-0002-8560-1846
mykhalchuk.art@gmail.com

Миронова Ганна Анатоліївна,

член-кореспондент
Національної академії мистецтв України,
старший викладач кафедри дизайну
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0002-8490-7739
h.myronova@kubg.edu.ua

СУЧАСНИЙ ПРОСТІР ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА РОМІВ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану розвитку образотворчого мистецтва народності ромів в українському та європейському культурному просторі. Подано аналіз результатів Ромської програми Міжнародного фонду "Відродження" та Арт-резиденції "Вибачте номерів немає", а також показано творчість митців ромського походження. Підкреслено мистецький інтерес до культури ромів митців інших національностей та їх спільної взаємодії. Дослідницький інструментарій предсталає сукупність методів антропологічного дослідження до яких увійшли аналіз і синтез, культурологічний метод, мистецтвознавчий аналіз і теоретичне узагальнення. Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що студіювання теми міжкультурної взаємодії у сучасному просторі мистецтва виявило тенденцію до актуалізації ромського нарративу в суспільстві. Сучасний мистецький простір України і Європи, який у минулі десятиліття не позначений сплеском ромського образотворчого мистецтва, в останнє десятиліття наповнюється діяльністю культурних інституцій та проєктів, спрямованих на розвиток художньої культури та міжкультурного діалогу на основі толерантності та поваги до національних традицій. Як висновок констатуємо, що сучасний простір образотворчого мистецтва ромів демонструє тісний взаємозв'язок із загальним річищем розвитку європейського мистецького простору та сприяє розвитку візуального мистецтва України. Інтернаціональні форми мистецтва митцями ромського походження наповнюються національним змістом, їх творчість сприяє розвитку художньої традиції культури ромів, популяризує культурні надбання ромського етносу, сприяє приверненню уваги до його самотності.

Ключові слова: образотворче мистецтво, роми, антропологія, культурологія, суспільство, міжкультурна взаємодія, мистецький простір.

Karpov Viktor, Mykhalechuk Vadym, Myronova Hanna. THE CONTEMPORARY SPACE OF ROMA FINE ART IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN AND EUROPEAN ART CULTURE

The article is devoted to the study of the current state of development of the fine arts of the Roma people in the Ukrainian and European cultural space. An analysis of the results of the Roma Program of the International Renaissance Foundation and the Art Residency "Sorry, There Are No Numbers" is presented, and the work of artists of Roma origin is also shown. The artistic interest in Roma culture of artists of other nationalities and their joint interaction is emphasized. The research toolkit represents a set of anthropological research methods, which include analysis and synthesis, culturological method, art historical analysis and theoretical generalization. The scientific novelty of the research results lies in the fact that studying the topic of intercultural interaction in the modern art space has revealed a tendency to actualize the Roma narrative in society. The modern art space of Ukraine and Europe, which in the past decades was not marked by a surge of Roma fine art, in the last decade has been filled with the activities of cultural institutions and projects aimed at the development of artistic culture and intercultural dialogue based on tolerance and respect for national traditions. As a conclusion, we state that the modern space of Roma fine art demonstrates a close relationship with the general course of development of the European artistic space and contributes to the development of visual art in Ukraine. International forms of art by artists of Roma origin are filled with national content, their work contributes to the development of the artistic tradition of Roma culture, popularizes the cultural heritage of the Roma ethnic group, and helps draw attention to its identity.

Key words: fine art, Roma, anthropology, culturology, society, intercultural interaction, artistic space.

Актуальність теми дослідження. Історіографічне дослідження українського мистецтвознавчого та художнього простору доводить, що тематика ромської культури в історичній ретроспективі, можна констатувати, відсутня, що є вагомим аргументом визнання актуальності звернення наукового інтересу до наукового студіювання обраної теми. Відображення ромського мистецтва не знайшла свого відображення в діяльності такого вагомого освітнього центру як Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури [1], що позиціонується як центр української художньої культури. Проте, історія цього закладу вищої фахової освіти нараховує понад сотню років і за цей час підготовлено не одне покоління митців, творчість яких становить основу історії мистецтва України [2]. У 1969 році створюється Київська організація Національної спілки художників України і у каталозі робіт, виданому на честь 50-ліття цієї поважної організації відсутні роботи митців на ромську тематику [3]. Основна збірка творів українського мистецтва зберігається в Національному художньому музеї України і в його колекції творів XX–XXI століття не знаходимо творів на тему ромської культури, а також творів ромських митців [4].

Аналіз досліджень і публікацій. Все ж, попри домінуючу тенденцію, інтерес митців до культури ромів в Україні існує. Олена Афоніна виявила, що "у музейній галузі України починають з'являтися виставки, до концепції

яких входить презентація сюжетного та портретного живопису, який розкриває циганську тематику сучасності і попереднього століття, з акцентом на території України. Центральними персонажами таких виставок, попри майже повне зникнення кочового способу життя, яку замінила осідлість, і досі є зображення циган зі своїми кінями, як цілісного образу, який цілком влучно описує циганську ментальність. Наприклад, Музей історії міста Києва у 2018 році відкрив виставку «Роми – це ми» під кураторством Катерини Липи та Костянтина Дорошенка, де поєднано документальний фотопроєкт Олексія Зінченка та експонати з фондів музею – картини митців XIX–XX ст., серед яких Анатоль Петрицький" [5, с. 22].

Етнічні традиції ромів стають основою художньої творчості словацької мисткині ромського походження Емілії Рігової, українського художника ромського походження Йонаша Тиберія. Серед митців ромського походження виділяються своєю семантичною образністю твори художниці Сельми Сельман з Туреччини. Яскравою представницею нової генерації ромських митців, які через мистецтво транслюють в суспільство свою громадянську позицію є лідерка руху «Ромське мистецтво», сучасна польська художниця ромського походження Малгожата Мірґа-Тас.

У науковому дискурсі з'являються доробки спрямовані на дослідження образу ромів у мистецтві. Зокрема, Євген Шишлюк виконав

дослідження образу ромів у європейському мистецтві і дійшов висновку, що «ромське мистецтво є малодослідженим феноменом, що репрезентує ромську культурну спадщину й уособлює процеси трансформації культурної ідентичності в Європі.», а «...твори ромських художників мають соціально-критичне спрямування, транслюють риси етнічної самобутності, на тлі боротьби зі стереотипним уявленням про цей етнос, порушують питання дискримінації ромських громад та свідчать про їхнє прагнення відстоювати права на рівність з іншими європейськими спільнотами» [6, с. 8].

Автори обрали за мету дослідження охарактеризувати сучасний простір образотворчого мистецтва ромів в контексті української та європейської художньої культури та з'ясувати стан розвитку сучасної художньої традиції ромів у такому контексті.

Виклад основного матеріалу. Сучасна національна художня традиція ромів демонструє тісний взаємозв'язок із загальним річчям розвитку європейського мистецького простору та сприяє розвитку сучасного візуального мистецтва України. Інтернаціональні форми мистецтва митцями ромського походження наповнюються національним контентом. Їх творчість сприяє розвитку художньої традиції культури ромів, популяризує культурні надбання ромського етносу, сприяє приверненню уваги громадськості до його самобутності, а також виступає у якості соціального інструментарію подолання нарративу ізоляції та дискримінації ромської спільноти, боротьби з ксенофобією та расовими забобонами. Отже, з точки зору антропології, мистецтво ромів виступає образною формою соціального спілкування та основою національного культурного коду [7, с. 38]. Мистецтво у своїй первісній формі виступало засобом образного спілкування і було такою образно-семантичною мовою та й залишається такою й донині [8]. Таким є і сучасне образотворче мистецтво ромів.

Шлях до визнання ромського мистецтва в Україні пролягає через кропітку працю з його адвокації, що розширює простір національної культури. З метою популяризації

ромського мистецтва у 2020 році Міжнародний фонд «Відродження» ініціював освітньо-мистецький проект «CultuROM». У самій назві поєднано бажання розповісти про культуру ромів. Керівником проекту «CultuROM» виступила менеджерка Ініціатив у сфері культури Міжнародного фонду «Відродження» Радослава Кабачій, а науковою консультанткою проекту стала Наталія Зіневич, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України, яка багато років цікавиться і досліджує ромську культуру.

До числа учасників проекту увійшли дослідники, науковці, менеджери соціокультурної діяльності, куратори українського та ромського походження, які працюють із конкретними напрямками мистецтва: література, візуальні мистецтва, театр, кіно, музика. Частиною проекту стало створення в Мукачіві муралу який виконаний Тиберієм Йонашем та учнями заснованої ним ромської художньої школи "RomART" (ROM ART. Festõiskola).

«Проект CultuROM – унікальна для українського культурницького та інтелектуального простору ініціатива. На додаток до знайомства з естетичним багатством мистецьких практик ромів, проект пропонує долучитися до важливої дискусії про те, що таке «ромське мистецтво» і, що важливо, яку роль воно відіграло у формуванні культурної дійсності України», – наголосив Сергій Пономарьов, директор Ромської програми Міжнародного фонду «Відродження» [9].

Інший проект на ромську тему виконали в Ужгороді арт-менеджери, вигнані війною з Херсона. Це творча резиденція «Вибачте, номерів немає», яка представляє графічні роботи Давида Чичкана та Кадана у яких відтворений колективний портрет ромів, які воюють у лавах Збройних Сил України та пейзаж військового часу, змальований з однієї із вулиць Радванки – з написом «ЛЮДИ».

"...ми ніколи так близько не занурювалися в ромський контекст. Упереджень багато, а розуміння і елементарних знань – так собі. Ми вже бачили на фото мурал Чичкана на Радванці і знали трохи історію його створення. Художник зробив його за ескізом Nikita

Kravtsov до Дня прапора та Дня незалежності. Кравцов переосмислив національний прапор ромів, замінивши зелену траву на пшеницю. Червоний колір колеса дхарми, до речі, трактують як символ крові, що її пролили роми

в Другу світову, а також кров жертв геноциду. Поки Давид малював, рідні ромів, які пішли на фронт боронити Україну, співали «Червону калину», кричали «Слава нації!»...» – розповідає кураторка Ганна Циба [10].

Рис. 1. Мурал Давида Чичкана на Радванці в Ужгороді. 4 вересня 2022 року

Рис. 2. Виставка графічних робіт Д. Чикана та Кадана. Кінотеатр «Ужгород». 2022

Давид Чичкан розповідав, як під час створення муралу руйнувалися його власні стереотипи. Сприймаючи баронат і примусові браки як традиційну реальність він помітив, що на своїй території роми демонструють щирість, гідність і неабияке почуття гумору.

На творчій резиденції «Вибачте номерів немає» були представлені роботи у виконанні Чичкана та Кадана із ромською тематикою, створені за період з березня по вересень 2022 року. «Виставки плакатів воєнного часу», а саме так називалася виставка, була розміщена на фасаді будівлі кінотеатру «Ужгород». Верхня та нижня «лінійки», що складаються з однакових постерів, дійсно відсилали до кінострічкового фрейму. Акція продовжує традицію стихійних арт-інтервенцій на підтримку кінотеатру, який не працює з 2012 року. Зведена в 1932 за проектом архітектора Людовита Елшлегера, споруда кінотеатру є однією з небагатьох пам'яток архітектури міжвоєнного ужгородського модернізму («кристалічний експресіонізм») в центрі міста. Митці використали площину дерев'яної панелі, якою забитий центральний вхід до кінотеатру, як публічне місце для художніх висловлювань.

Як стверджують співзасновниця та креативна директорка молодіжної ромської організації "АРКА" Наталі Томенко та Анастасія Холявка окремі проекти, присвячені ромській

культури відбувалися в Україні і раніше. Так з лютого по березень 2000 року в Музеї етнографії та художнього промислу у Львові пройшла виставка об'єктів прикладного мистецтва "Мандрівники безмежжям віків". У 2005 році у Львові відбулася організована Чеським центром в Україні фотовиставка Еви Давидової "Цигани Чехії і Словаччини". Антропологиня та дослідниця-ромістка представила 90 робіт, які висвітлюють життя ромів. Вже у квітні 2016 року за підтримки Альянс Франсез пройшла фотовиставка "Цигани – народ Європи". Свої роботи експонували французькі фотографи Клод і Марі-Же Карре. Фотографії ромських поселень можна розглядати не тільки як художні твори, але як фіксацію фактів, документацію побуту, предметів прикладного мистецтва. Фотографії можуть компенсувати відсутність музею ромського мистецтва, бо самі виступають простором збереження і репрезентації [11].

У 2017 році закарпатський художник Тиберій Йонаш створив громадську організацію та заснував у ромському таборі Мукачева художню школу "Rom ART", де допомагає дітям опанувати мову образотворчого мистецтва, якою вони зможуть заявити про свою культуру. З 4 по 15 листопада 2020 року у Києві в Національному музеї Тараса Шевченка за підтримки Міжнародного фонду "Відродження" експонувалася виставка робіт

Рис. 3. Тиберій Йонаш. Мукачево, 2021

художника Тиберія Йонаша та учнів художньої школи "Rom ART" "Барви ромської душі". Діяльність Тиберія Йонаша як ромського громадського та мистецького діяча є масштабною і сприяє популяризації ромських традицій, інтеграції ромів в українське суспільство та потребує подальшого вивчення, з огляду на масштаб його роботи [12] у контексті розвитку закарпатської школи живопису.

Агенція адвокації ромської культури ініціювала проект "Культурний спадок ромів України" однією з цілей якого є створення в Україні музею ромської культури. Перші кроки зі збору фондової основи майбутніх репрезентацій зроблені у соцмережах – ромська молодь розповідала про предмети традиційного одягу, сімейні рецепти, пісні, танець, літературу.

У європейському просторі художньої культури також відбуваються процеси, що свідчать про вагомість культури ромів у дискурсі мистецтва. Зокрема, художні полотна Емілії Рігової зображують побут ромів Словаччини, особливості їхнього традиційного вбрання, фольклорні сюжети. Посередництвом методу тілесності художниця візуальною мовою репрезентує проблематику культурних і соціальних стереотипів щодо ромської культури. В роботі «Перетин» Е. Рігова ототожнює себе з образом «темношкірої Мадонни» та свідомо і демонстративно ідентифікує як жінку

ромського походження символізуючи єднання та самоповагу ромських жінок. Таким чином робота набуває характеру мистецького маніфесту самоусвідомлення та етнічної гордості представниць ромської спільноти [13].

У творчому доробку художниці ромського походження Сельми Сельман з Туреччини простежується тяжіння до поєднання елементів ромського фольклору та декоративно-ужиткового мистецтва з прийомами сюрреалізму і міфопоетичними мотивами. Це проявляється насамперед у створенні образів яскравих жіночих персонажів у традиційних ромських костюмах, виконаних з виразним авторським почерком. Через свою творчість вона цілеспрямовано популяризує культурні надбання ромського етносу, сприяє приверненню уваги громадськості до його самобутності [14].

Яскравою представницею нової генерації ромських митців, які через мистецтво транслюють в суспільство свою громадянську позицію є лідерка руху «Ромське мистецтво», сучасна польська художниця ромського походження Малгожата Мірга-Тас. У своїй творчості мисткиня звертається до ромської іконографії, переосмислює та деконструює традиційні уявлення та стереотипні зображення представників цієї етнічної групи. Працює в техніці інсталяцій, відеоарту, живопису. Її мистецькі твори з реінтерпретації

Рис. 3. Малгожата Мірга-Тас. Сестри. 2019

культурних наративів та сприяння міжкультурному діалогу принесли художниці численні міжнародні нагороди та визнання у світі мистецтва [15].

Висновки. Отже, сучасний мистецький простір України, який у минулі десятиліття не був позначений сплеском розвитку ромського мистецтва, в останнє десятиліття в районах компактного проживання ромів наповнився діяльністю культурних інституцій та організацією і проведенням культурних проєктів спрямованих на розвиток художньої культури ромів. Відбувається діалог культур основою якого є толерантність та повага до національних традицій. Активну участь у становленні

ромського мистецтва та традицій ромської культури беруть міжнародні культурні організації.

Сучасний простір образотворчого мистецтва ромів демонструє тісний взаємозв'язок із загальним річищем розвитку європейського мистецького простору та сприяє розвитку візуального мистецтва України. Інтернаціональні форми мистецтва митцями ромського походження наповнюються національним змістом, їх творчість сприяє розвитку художньої традиції культури ромів, популяризує культурні надбання ромського етносу, сприяє приверненню уваги до його самобутності.

Література:

1. Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. 1917–2017. Київ: Huss, 2017. 436 с.
2. Музей Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури. Київ : Майстер Книг, 2008. 176 с.
3. Київська організація Національної спілки художників України. 1969–2019. Київ : Huss, 2019. 536 с.
4. Український живопис ХХ – початку ХХІ ст.: альбом. Хмельницький : Галерея, 2004. 304 с.
5. Афоніна О.С. Образи ромів і коней в живописі та графіці: символіка та значення. *Український мистецтвознавчий дискурс*, 2023. (5), 18–23. <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2>
6. Шишлюк Є.Г. Образ ромів в європейському живописі. Дис. док. філософ. Київ, НАКККІМ, 2024. 220 с.
7. Карпов В.В. Теорія мистецтва і сучасна національна художня традиція ромів. *Український мистецтвознавчий дискурс* : наук. журнал. 2023. № 6. С. 38–44.
8. Карпов В.В. Нейроарт як естетичне перетворення світу реальності. *Український мистецтвознавчий дискурс*, 2021. № 1. С. 21–40.
9. CultuROM – новий проєкт про ромське мистецтво. URL: <https://www.irf.ua/culturom-novuj-proekt-vidrozhennyapidtrymuje-pro-romske-mystecztvo/> (дата звернення 25.01.2025)
10. Проєкт про розмаїття ромської культури. URL: <https://www.facebook.com/irf.culturom> (дата звернення 28.01.2024)
11. Де побачити ромське мистецтво: європейські музеї та українські проєкти. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/romske-mistecztvo/2020/11/28/243171/> (дата звернення 28.01.24).
12. Карпов В.В. Художня та просвітницька діяльність ромського художника Тиберія Йонаша. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 72, том 2, 2024. С. 85–90.
13. Portfolio. Emilia Rigova. URL: <https://www.emiliarigova.com/er.html> (дата звернення: 08.12.2023).
14. Selma Selman. selmaselman. URL: <https://www.selmaselman.com> (дата звернення: 08.12.2023).
15. Małgorzata Mirga-Tas. Fundacja Sztuki Polskiej ING. URL: https://www.ingart.pl/pl/kolekcja/artysci/malgorzata_mirga_tas (дата звернення: 09.12.2023).

References:

1. Nacionaljna akademija obrazotvorchogho mystectva i arkhitektury [National Academy of Fine Arts and Architecture]. 1917–2017. Kyjiv: Huss, 2017. 436 s.
2. Muzej Nacionaljnoji akademiji obrazotvorchogho mystectva ta arkhitektury [Museum of the National Academy of Fine Arts and Architecture]. Kyjiv: Majster Knygh, 2008. 176 s.
3. Kyjivsjka orghaizacija Nacionaljnoji spilky khudozhnykiv Ukrajiny [Kyiv organization of the National Union of Artists of Ukraine]. 1969–2019. Kyjiv: Huss, 2019. 536 s.
4. Ukrajinsjkyj zhyvopys XX – pochatku XXI st.: aljbm [Ukrainian painting of the 20th and early 21st centuries: an album]. Khmeljnycjkyj: Ghalereja, 2004. 304 s.

5. Afonina O.S. Obrazy romiv i konej v zhyvopysi ta ghrifici: symbolika ta znachennja. [Images of Roma and horses in painting and graphics: symbolism and meaning]. *Ukrajinskyj mystectvoznavchij dyskurs*, 2023. (5), 18–23. <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2>
6. Shyshljuk Je.Gh. Obraz romiv v jevropejskomu zhyvopysi. Dys. dok. filosof. [The image of Roma in European painting]. Kyjiv, NAKKKIM, 2024. 220 s.
7. Karpov V.V. Teorija mystectva i suchasna nacionaljna khudozhnja tradycja romiv. [Theory of art and modern national artistic tradition of Roma]. *Ukrajinskyj mystectvoznavchij dyskurs : nauk. zhurnal*. 2023. 6. S. 38–44.
8. Karpov V.V. Nejroart jak estetychne peretvorennja svitu realnosti. [Neuroart as an aesthetic transformation of the world of reality]. *Ukrajinskyj mystectvoznavchij dyskurs*, 2021. 1. S. 21–40.
9. CultuROM – novyj proekt pro romsjke mystectvo. [CultuROM – a new project about Roma art]. Retrieved from: <https://www.irf.ua/culturom-novyj-proekt-vidrozhennyapidtrymuye-pro-romske-mystecztvo/> (data zvernennja 25.01.2025)
10. Proekt pro rozmajittja romsjkoi kuljtyry. [Project about the diversity of Roma culture]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/irf.culturom> (data zvernennja 28.01.2024)
11. De pobachyty romsjke mystectvo: jevropejski muzeji ta ukrajinski proekty. [Where to see Roma art: European museums and Ukrainian projects]. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/projects/romske-mistecstvo/2020/11/28/243171/> (data zvernennja 28.01.24).
12. Karpov V.V. Khudozhnja ta prosvitnycja dijalnistj romsjkogho khudozhnyka Tyberija Yonasha. [Artistic and educational activities of the Roma artist Tiberius Jonash]. *Aktualjni pytannja ghumanitarnykh nauk*. Vyp. 72, tom 2, 2024. C. 85–90.
13. Portfolio. Emilia Rigova. Retrieved from: <https://www.emiliarigova.com/er.html> (дата звернення: 08.12.2023).
14. Selma Selman. selmaselman. Retrieved from: <https://www.selmaselma.com> (дата звернення: 08.12.2023).
15. Małgorzata Mirga-Tas. Fundacja Sztuki Polskiej ING. Retrieved from: https://www.ingart.pl/pl/kolekcja/artysci/malgorzata_mirga_tas (дата звернення: 09.12.2023).